

истории землевладения в Старой Малороссии) // Труды Черниговской губернской ученой архивной комиссии. – Чернигов: Типография губернского земства, 1913. – Вып. 10. – С. 3–16.

27. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 447 с.

28. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657 – 1687) / [упорядники І. Бутич, В. Риневич, І. Тесленко]. – К.; Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 2004. – 1086 с.

Токарев С. А. Казацкая старшина Нежинского полка во время гетманства Д. Игнатовича (1668–1672 гг.)

В статье рассматривается положение казацкой старшины Нежинского полка во время правления гетмана Д. Игнатовича в 1668–1672 гг. Рассмотрены ее роль в избрании и свержении гетмана, изменения в ее персональном составе вследствие кадровой ротации, проанализированы общественно-политическая, дипломатическая, административная деятельность и имущественное положение.

Ключевые слова: Украинское казацкое государство, гетман Д. Игнатович, Нежинский полк, казацкая старшина.

Tokarev S. A. Cossack petty officers of the Nizhyn regiment during the rule of hetman D. Ihnatovych (1668 – 1672).

In the article position of cossack petty officer of the Nizhyn regiment during the rule of hetman D. Ihnatovych in 1668–1672 is reviewed. Its role in election and overthrow of the Hetman, changes in its personal structure as a result of personnel rotation are considered, social and political, diplomatic, administrative activity and property status are analyzed.

Key words: Ukrainian Cossack state, hetman D. Ihnatovych, Nizhyn regiment, Cossack petty officers.

28.03.2019 р.

УДК 327.8:94(477.5)«1668–1669»

В. В. Мамалага

**ГЛУХІВСЬКІ СТАТТІ ГЕТЬМАНА
Д. ІГНАТОВИЧА – ВИДАТНИЙ УСПІХ
УКРАЇНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ**

У статті розглядаються та аналізуються перемовини між гетьманським урядом Д. Ігнатовича та московським царем, які передували Глухівській раді 3–6 березня 1669 р., а також дипломатичне протистояння під час її проведення. Також запропоновано визначення місця Глухівських статей в історії України.

Ключові слова: Глухівська рада, Глухівські статті, Д. Ігнатович, українсько-московські стосунки, козацька дипломатія, 1668 р., 1669 р.

6(16) березня 1669 р. у м. Глухові було укладено черговий договір між Лівобережною Гетьманщиною та московським царем. «Договірні статті» в часи існування Української козацької держави на Лівобережжі були базовими документами, які регламентували як відносини між Гетьманщиною та царським урядом, так і внутрішньодержавні справи в Україні. Тому всебічне вивчення подібних епізодів української історії є надзвичайно важливим.

Глухівській раді 1669 р. та прийнятим на ній Глухівським статтям і українські, і російські історики неодноразово приділяли певну увагу. Але в основному

проблематики Глухівських статей дослідники з різним ступенем деталізації торкалися в суміжних роботах, присвячених державному устрою Гетьманщини (Л. Окіншевич) [1], українсько-російським відносинам (В. Горобець) [2, с. 259–262], міжнародним відносинам української держави в цілому (Т. Чухліб) [3, с. 130–131], у загальноісторичних роботах (С. Соловійов) [4, с. 373–383] та біографіях дійових осіб Глухівської ради (О. Перова) [5, с. 127–132]. А ще в роботах, дотичних до окремих питань, розглянутих на Раді (О. Алмазов) [6, с. 32–34]. Але маємо і спробу детального розгляду власне «Статей» (А. Яковлів) [7, с. 93–107]. В останній роботі зроблено аналіз «Глухівських статей», а також досить значну увагу приділено висвітленню ходу перемовин. Втім, робота Андрія Яковліва, створена близько 100 років тому, має певні недоліки. Зокрема, автор достатньо глибоко проаналізував Глухівські статті, порівняв з ними проект договору, надісланий царем на Раду, та розглянув пропозиції, висловлені у Москві посольством Петра Забіли, яке готувало Глухівську раду. Проте дослідник повністю залишив поза увагою хід перемовин до прибуття сторін на Раду та майже випустив перемовини, що відбувалися в рамках Ради. Окрім цього робота Яковліва має ряд фактологічних помилок. Так, зокрема, він помиляється, аналізуючи питання присутності московських воевод в Україні. Автор зазначає, що пункт 3 Глухівських статей та пропозиції П. Забіли погоджуються, що Богдан Хмельницький встановив присутність воевод у Переяславі, Чернігові та Ніжині і стверджує, що навіть фальсифіковані Переяславські статті 1659 р. не мають такого положення [7, с. 97]. Насправді ж таке положення у статтях 1659 р. є [8, с. 118]. Це, зокрема, дозволяє відкинути не висловлене прямо, але таке, що мається на увазі, звинувачення козацьких урядовців чи то в необізнаності, чи то в непрофесійності, чи то в «підіграванні» Москві. Тому, не маючи на меті здійснення історіографічного аналізу роботи Яковліва, зосередимося на заповненні прогалин його у дослідженні.

Перемовини, що привели до укладення Глухівських статей, розпочалися в кінці вересня 1668 р. із контактів ще «сіверського» гетьмана Дем'яна Ігнатовича з московським воеводою Григорієм Ромодановським. У цей час Д. Ігнатович із силами чернігівського та стародубського полків знаходився в районі Седніва, а Г. Ромодановський з основним московським військом вів облогу Чернігова [9, с. 88]. Після численних обмінів гонцями та багатоденних консультацій між сторонами було досягнуто принципової згоди про перемир'я та організацію козацького посольства до царя. Але у ході цих попередніх перемовин гетьман та боярин торкалися й більш широкого кола питань, у тому числі питання оподаткування в Україні [9, с. 97].

Можна з упевненістю стверджувати, що головним посередником та організатором перемовин був чернігівський архієпископ Лазар Баранович [9, с. 106]. Одрразу ж

після згаданого першого контакту сторони перейшли до визначення свого бачення розвитку переговорного процесу. 26 вересня 1668 р. у листі до Л. Барановича Д. Ігнатович із Седніва висуває дві базові загальні вимоги: це впровадження рівня вольностей, які існували за Б. Хмельницького, та повне виведення воєвод із Лівобережжя. Гетьман налаштований достатньо рішуче, він наголошує, що в разі відмови «мы при вольностях наших и умирати готовы», окрім цього особливо підкреслює свій незалежний статус та відсутність домовленостей з Кримом. Також невід'ємною умовою звучала вимога «амністії» усім учасникам антимосковського виступу [9, с. 64]. Після цього 28 вересня Л. Баранович пише до царя з проханням «пробачити» Війську Запорозькому, вказуючи головний мотив антимосковського повстання, і, відповідно, базовий принцип, на якому можливе укладання майбутнього договору: «родъ сицевъ, иже свободы хочет, воинствует не нуждею, но по воли». Порушення цього базового принципу буття українського народу свавіллям воєвод – головна причина повстання. Так із самого початку були визначені головні проблеми, що потребували врегулювання. Причому Л. Баранович, в якості дієвого дипломатичного демаршу, пропонує царю особисто відвідати Військо Запорозьке [9, с. 67].

У листі Л. Барановича від 13 жовтня повідомляється про перший конкретний крок гетьмана у ході дипломатичних контактів: відпущено московських полонених [9, с. 68]. Утім, початковий етап перемовин характеризувався значним військовим втручанням з боку Москви: «большое Московское войско, не знаючи о зачатых статьях и о грамотах государских, к нам присланных, под Почеп загонами часто забегают» [9, с. 87]. Чи то через брак комунікації, як у загаданому джерелі повідомляє 10 жовтня стародубський полковник Петро Рославченко, чи з якихось інших причин перемовини на цьому етапі відбувалися без досягнення припинення вогню.

У ході дипломатичних контактів окрім надзвичайно активної переписки (Д. Ігнатович навіть на якомусь етапі зауважував Л. Барановичу, що «ваша святительская милость до великого государя нашего еще других своих посланцов отпущати хош, не дождался первых» [9, с. 118]) відбулось декілька ключових епізодів у вигляді посольств козацьких урядовців до Москви.

26 жовтня до Москви прибуло кероване Матвієм Гвинтовкою та Василем Многогрішним перше велике посольство від Д. Ігнатовича з метою напрацювання майбутнього договору. Посольство було відправлено до Москви за згодою та після консультацій із керівником московського військового контингенту в Україні Г. Ромодановським. Консультації відбувались у ставці Г. Ромодановського в районі сучасного Гайворона Бахмацького району, звідти воно рушило до Москви. Козацьке посольство супроводжували представники московського командування, зокрема син Г. Ромодановського Андрій. Важливим є наступний епізод. Вказане посольство не змогло одра-

зу вирушити до Московського кордону, тому що в п'яти верстах від боярської ставки на нього напав козацько-татарський загін. У результаті Андрій Ромодановський та інші військові уповноважені гінці («сеунщики») потрапили до полону. Джерело взагалі вказує, що «взяли в полон тех всех сеунщиковъ». Також разом із челяддю були захоплені «відписки» царю від ніжинського воєводи [9, с. 87]. Під час кількогодінного відступу загинув (або потрапив до полону) син М. Гвинтовки [9, с. 95]. У цілому ж козацька частина посольства повернулася до боярської ставки і вже потім, під прикриттям основних московських сил, рушила до Путивля [9, с. 87]. Швидше за все, вказаний епізод був випадковістю, а не спробою зриву перемовин. Проте, як би там не було, він є ілюстрацією обставин, у яких відбувався переговорний процес гетьмана Д. Ігнатовича з царським урядом.

У ході розгляду доступних джерел кидається в очі те, що М. Гвинтовка, В. Многогрішний та ніжинський протопоп Семен Адамович у більшій мірі використовували час на перемовинах у Москві задля виправдання себе та демонстрації своєї вірності Москві, а не для просування українських інтересів. У джерелах щодо їхнього життя під час антимосковського повстання фігурують навіть подібні пасажі: «И он Матвей с Васильемъ плакали, что их от милости великого государя отлучили, и думали, какъ бы имъ быть по прежнему подъ высокодержавною царского величества рукою, и по обещанию строили монастырь до приходу боярина князь Григорья Ромодановского в Малоросійские города» [9, с. 96]. Так само постійно підкреслюється роль М. Гвинтовки та В. Многогрішного у тому, що Д. Ігнатович прийняв рішення щодо повернення царської протекції.

Найпершим завданням посольства Гвинтовки-Многогрішного було отримання від царя «грамоти обнадеживальной», тобто формальної згоди на початок процесу укладення нового договору з царем [9, с. 96]. Також посли у Москві підкреслювали необхідність організувати роз'яснення положень комплексу договорів у рамках Андрусівського перемир'я між царем та польським королем широкому українському загалу. А вже після повернення посольства Гвинтовки-Многогрішного до України від козацького уряду мало бути надіслано нове посольство з метою предметного напрацювання положень нового договору [9, с. 97]. Окрім вище наведеного, в режимі приватної думки М. Гвинтовкою було висловлено начебто бажання головних козацьких керівників Сіверщини Д. Ігнатовича та П. Рославченка мати гетьмана, призначеного царем, а не обраного козацтвом [9, с. 88]. Як найважливіший момент, особливо підкреслювалася необхідність оперативності у вирішенні питань та швидкого повернення посольства до України «для того, чтоб не почаяли того, что их на Москве задержали» [9, с. 97]. Це вказує на нервовість ситуації, яка склалася навколо перемовин, та настрої в Україні. Як відомо, у цей самий час загострення пристрастей в Україні

досягло такого рівня, що Д. Ігнатович писав Л. Барановичу 14 листопада: «буде за неделю посланцов наших к нам не будет, также и еще буде его царского величества к нам отеческой милости не будет, и на те наши вольности не будем имети обнадеживательные грамоты, дабы было чем людей обнадежити и утверждати – то сколько ни терпев, ради и не ради имеемся басурманину подати» [9, с. 119]. 2 грудня гонець Л. Барановича повідомив у Москві, що Д. Ігнатович, вважаючи М. Гвинтовку та В. Многогрішного затриманими, дуже турбується з цього приводу [9, с. 153]. Щоправда цей гонець просто розминувся з посланцями, і в кінці листопада вони повернулися до України [9, с. 156].

4 листопада з Москви вийшла «обнадеживальная грамота» царя, витримана в традиційних для тогочасної монархічної свідомості формулюваннях: коли цар має права, а піддані – обов'язки. З практичного боку ця грамота означала повернення Д. Ігнатовича із підлеглими територіями під царську протекцію та початок укладання нового договору. Грамоти подібного змісту були надіслані до Чернігівського та Стародубського полків [9, с. 105–106].

У якості дипломатичного важеля Д. Ігнатович активно використовував уже загадані тиск та погрози на адресу Москви. Зокрема, у листі від 14 листопада він пише, якщо цар «нам тех вольностей при Богдане Хмельницком в Переяславле постановленными, не похочет подтвердити и при оных не сохранить, тогда ради и не ради имеют поганину в подданство поддаться» [9, с. 118]. Про те, що такий розвиток подій був достатньо реальним, свідчать спроби татарського військового командування вступити в переписку з Д. Ігнатовичем. Утім, ці листи були надіслані гетьманом до Москви [9, с. 131].

Особисто для Д. Ігнатовича напруження додавав ще й факт перемовин, які в цей час тривали між московським урядом в особі київського воєводи Петра Шереметьєва та визнаним більшістю козацтва гетьманом Обою берегів Дніпра Петром Дорошенком [9, с. 124–128]. Дуже ускладнювала ведення перемовин наявність промосковської опозиції гетьману на Лівобережжі, зокрема в особі ніжинського протопопа Семена Адамовича, який «бомбардував» Москву доносами на гетьмана та будував схеми силового впливу на ситуацію з боку Москви. Зокрема, останній так коментував вимоги гетьмана: «таких статей добиваются, каких прежде сего, когда все войско вкупе было, не рознясь, не бывало» [10, с. 9–12]. Також іншою складністю була певна недовіра до частини власного оточення та можливі інтриги у цьому середовищі, про що московським офіцерам розповідав сам Д. Ігнатович: «де было ему писать к царскому величеству о надобных делах и о вестях, да опасается от писаря своего, потому что он ему не верен» [9, с. 156]. Хоча, можливо, питання складніше і ми маємо справу з хитрощами самого сіверського гетьмана.

6 грудня цар у листах до Л. Барановича та Д. Ігнатовича повідомив, окрім всього, про готовність прийняти

посольство виборних представників від станів українського суспільства з метою узгодження конкретних положень майбутнього договору. Особливу увагу цар приділив питанням «амністії» учасників повстання та потенційним контактам Д. Ігнатовича з татарами [9, с. 132–134], що дозволяє визнати правильною тактику тиску, обрану сіверським гетьманом.

Щодо технічного боку процесу перемовин, то часто джерела, на жаль, окрім найважливіших питань зберегли лише згадки щодо наявності обміну сторонами пропозиціями та контрпропозиціями у ході листування. Наприклад, якісь пропозиції Д. Ігнатович пересилав до Москви через П. Шереметьєва [9, с. 148]. Дуже цікавим є той факт, що Д. Ігнатович часто передає свої пропозиції щодо окремих положень потенційного договору через представників московської адміністрації та війська, які проїздом опинялись у його резиденції, багатократно дублюючи їх [9, с. 156, 158]. Припускаємо, що обговорення конкретних питань відбувалося традиційно на рівні «старшина – приказні дяки» і у великій мірі в усній формі. Тому натепер детально реконструювати хід перемовин неможливо. Можна тільки констатувати, що у листах на найвищому рівні регулярно піднімаються ключові болючі питання щодо присутності московських воєвод та їх втручання в українські справи.

До речі, загадані питання були консенсусними для всього українського суспільства, що видно з пропозицій до московських урядовців, висловлених П. Дорошенком [9, с. 115]. Більше того, щодо позиції П. Дорошенка під час розглянутих перемовин відомо, що він писав до Д. Ігнатовича і радив тому вимагати підписання договору з царем на умовах статей Б. Хмельницького, висловлюючи потенційне бажання відносно власного визнання протекції царя на таких умовах [9, с. 153]. Взагалі контакти Д. Ігнатовича та П. Дорошенка з приводу обговорення майбутнього договору з царем були систематичними [9, с. 174].

Наступним кроком Д. Ігнатовича стала організація Ради, в тому числі з метою узгодження позиції українського суспільства щодо майбутнього договору з царем. У зборах на Раду брало участь населення більшості території Чернігово-Сіверщини, про що повідомляли московські військовики у третій декаді листопада [9, с. 156, 174]. Чи взяли представники з місць участь у Раді – достеменно невідомо. Але Рада відбулася 17 грудня 1668 р. у Новгороді-Сіверському. Більшість дослідників натепер, очевидно з подачі Самовидця [11, с. 106], вважають її представництво дуже обмеженим. Але з огляду на наведені вище свідчення вважаємо, що історія організації Новгород-Сіверської ради ще потребує дослідження. Загалом, можна стверджувати, що на вказаній Раді було не тільки обрано на гетьманство Д. Ігнатовича, а й проведено остаточне опрацювання умов майбутнього договору з царем. А обрання Д. Ігнатовича повним гетьманом на Раді в Новгороді 17 грудня 1668 р. очевидно використовувалося ним як важіль дипломатичного тиску на Москву.

У результаті вище наведених обставин до царя було відправлено велике представницьке посольство, очолене генеральним обозним Петром Забілою. 1 січня 1669 р. йому був вручений наказ гетьмана щодо переговорів [10, с. 23]. 18 січня воно прибуло до Москви, а вже 19-го відбулась перша зустріч послів із представниками московського уряду [10, с. 20].

Із матеріалів роботи цього посольського з'їзду відомо, що першим епізодом перемовин стали розлогі історичні екскурси з боку московських урядовців, покликані довести «благодійння царя» та «патологічну невдячність» України. Принаймні так це відклалося у московських архівах і перейшло у обговорення антимосковського виступу 1668 р. І хоча у ході перемовин звучали відсилки на фундаментальне невдоволення в українському суспільстві умовами Андрусівського договору, в цілому, з міркувань дипломатичної доцільності, сторони зійшлися у визнанні всеохоплюючої особистої провини Івана Брюховецького. Важливим моментом перемовин було обговорення військово-політичної ситуації на Лівобережжі та визначення представленості територій прибулим посольством. Тоді ж московським урядовцям від імені гетьмана Д. Ігнатовича було передано наказ зі статтями, сформованими, ймовірно, на Новгород-Сіверській раді [10, с. 21–23].

Як було вказано вище, положення статей посольства П. Забіли, царської відповіді на них та Глухівські статті аналізувалися у згаданій роботі А. Яковліва [7], тому вважаємо можливим зупинитись на визначенні лише найважливіших питань.

Хоча в цілому у згаданому наказі П. Забіли проблеми не були викладені за ступенем важливості, але після традиційних для тодішньої дипломатії «реверансів» найпершим було порушено питання присутності царських воєвод в Україні, їх свавілля та втручання у внутрішні справи. Посольство П. Забіли пропонувало повне виведення воєвод із України окрім Києва, що насправді було найрадикальнішою вимогою з цього питання від часів Б. Хмельницького. Питання заборони царській адміністрації втручатися в податкові та судові справи українців, а також введення термінів звільнення від оподаткування в Україні були позначені у тому ж пункті як не менш важливі [10, с. 24–25].

Варту уваги наявне в комплексі перемовин початку 1669 р. подання окремих «чолобитних» деякими містами, зокрема, Ніжином [10, с. 42–45] та Києвом [10, с. 45–46]. Серед порушених питань, окрім скарг на свавілля воєвод, фігурують численні (часто перехресні) скарги на інших «акторів» українського політичного поля – козацтво, церковних ієрархів, інші міста, тощо. Це дуже послаблювало українську переговорну позицію. Утім, треба зазначити, що ці питання царським рішенням були винесені на розгляд Ради, тобто значною мірою на розгляд гетьманського уряду. Чи це було досягненням останнього, чи доброю волею царя – дане питання ще потребує до-

даткового дослідження.

23 січня відбувся перший раунд переговорів, на якому було прийнято рішення про призначення Ради «нынешніе зимы» та про звільнення українських військовополонених із Москви. Також сторони розпочали перемовини щодо визначення місця та формату проведення Ради, які виявилися достатньо тривалими. Первинно позиція козацтва полягала у проведенні Ради біля р. Десни. Особливо наголошувалось, «чтоб де черновой раде не быть, а быть бы на раде полковником и старшине; а черновой раде не быть бы для того, что места разоренье, и как съедутца многие люди, и на раде и лошадей накормить будет нечем» [10, с. 49–50]. Безумовно, за таким формулюванням стояла ще незабута Чорна рада 1663 р. та небажання допустити традиційних популістських маніпуляцій широкими масами з боку Москви.

24 січня було визначено місце проведення Ради «неотменно у гетмана в Батурине» [10, с. 50]. Також гетьманським послам вдалося наполягти на непроведенні чорної ради: Глухівська рада відбулася за обмеженої присутності виборних від територій.

25 січня приділялась увага технічним питанням щодо повернення українських військовополонених «військового наряду», захоплених Московією та церковного начиння, розгляду проблем, пов'язаних з інтригами єпископа Мефодія (Філімоновича), протопопа С. Адамовича, а також традиційно найважливіших питань свавілля воєвод та дослідження причин і обставин повстання. У цей день перемовини завершилися [10, с. 50–51].

Під час роботи посольства П. Забіли гетьман надсилав до Москви додаткових посланців із метою уточнення різних питань та, зокрема, з повідомленнями про розповсюдження на територіях Лівобережжя своєї влади. Безумовно, це мало на меті посилення української переговорної позиції [10, с. 61].

12 лютого цар сформував делегацію на Раду, тоді ж було змінено, в односторонньому порядку, місце проведення на м. Глухів. Задля супроводу процесу та, очевидно, тиску на українську сторону, на Раду відправились істотні московські військові сили. 14 лютого делегація на чолі зі стольником Артамоном Матвеевим відбула з Москви. 24 лютого у Севську до делегації приєднався її офіційний голова Г. Ромодановський [10, с. 72–73].

22 лютого гетьман Д. Ігнатович у листі до Г. Ромодановського висловив побажання, за наполяганням Л. Барановича, змінити місце збору Ради на Новгород-Сіверський. У ці ж дні з організаційною місією до московських послів було відправлено М. Гвинтовку. Місцем проведення Ради, як і було вказано у царському наказі, залишився Глухів. Хоча гетьман та архієпископ достатньо наполегливо намагалися змінити це. Маючи, можливо, на увазі, що подібний символічний жест мав би надати певної психологічної переваги на перемовинах [10, с. 74–75, 78–80, 84]. 26 лютого гетьман зі старшиною прибули до Глухова. 27 лютого Д. Ігнатович відправив до Г. Ромода-

новського чергових посланців задля вирішення поточних питань [10, с. 83], а 28 лютого до Глухова з Севська вирушило московське посольство [10, т. 8 с. 77]. Останні до Глухова прибули 1 березня [10, с. 85].

Визнаючи в цілому достатнім аналіз роботи Глухівської ради та Глухівських статей в історіографії, зупинимось лише на організаційних питаннях та окремих пунктах угоди, які не отримали належної уваги, а також спробуємо дати оцінку цих подій та глухівського документа.

На під'їзді до міста посольство Г. Ромодановсько-го зустрів гетьман із усією старшиною [10, с. 85]. Після традиційних вітань та богослужінь сторони перейшли до справи: 2 березня у керівників московського посольства відбулася кулуарна зустріч із гетьманом, якого супроводжував лише М. Гвинтовка. На цій зустрічі гетьман ознайомився з проектом статей, напрацьованим у ході перемовин, за редакцією Москви [10, с. 85–86]. Потрібно відмітити, що на момент зустрічі сторін у Глухові більшість питань (у ході настільки тривалих перемовин) були узгоджені, але залишалося декілька складних проблем. Воевода повідомив гетьману про згоду царя на присутність козацьких представників на перемовинах між Москвою та Річчю Посполитою, але за умови «с послы не сидеть». На жаль, у наявних джерелах не знайдено вказівок на те, чи піднімалося це питання на попередніх перемовинах, але, найвірогідніше, що все ж розглядалось. Не потребує доведення значення політичного символізму для тогочасного суспільства, тому, в ході завершального етапу, саме це питання стало одним із найбільш принципових, а його розгляд є дуже показовим. Відмова у символічній рівності посланців пояснювалася потенційним несприйняттям королівськими послами козаків за рівних собі. Гетьман досить кмітливо заперечував. Московські посланці відповідали, що не проти, якщо козаки будуть сидіти на рівних, але після того, як це буде узгоджено з поляками. Втім, підкреслили, що навіть таке формулювання записати у «статті» не можуть [10, с. 87]. На жаль, невідомо, які аргументи використовував гетьман та старшина, невідомо також хто саме придумав наступне формулювання, але до кінцевого документу увійшло положення: «на съезде им при польских послах сидеть, потому, что царское величество их за службы пожаловал дворянскою честью. А какъ они служивали наперед сего и польському королю, им также за службы давано шляхетство... кто заслужил шляхетство, тот по их праву сидеть может». У пункті вказаний поіменний список посланців. При цьому навіть було прописано право козаків відстоювати свою честь у випадку відмови [8, с. 469]. Підкреслимо особливу вишуканість, із якою на користь української сторони було вирішено це питання, та припустимо особистий вклад гетьмана, оскільки невідомо, щоб дане питання розглядалось публічно на Раді.

Також під час зустрічі 2 березня обговорювалися пи-

тання статусу Києва в рамках московсько-польського мирного договору, питання воєвод, питання організації українського представництва у Москві (по суті, першого українського посольства), а також організаційні питання проведення Ради [10, с. 86–88].

3 березня до Глухова прибув Л. Баранович, за участі якого відбулася чергова закрита зустріч тепер вже всіх головних учасників переговорного процесу. Після узгодження організаційних моментів цього ж дня в резиденції Г. Ромодановського розпочала роботу Глухівська рада [10, с. 89].

Найперше увага була приділена великому пласту ритуально-символічних моментів, притаманних дипломатії тих часів. Першим практичним кроком стали вибори гетьмана [10, с. 89–90]. Звісно, ця процедура була організована на догоду московській стороні, оскільки ще з 17 грудня 1668 р. всі учасники Ради з українського боку вважали законним гетьманом Д. Ігнатовича. Проте, у свою чергу, поступкою в бік української сторони можна вважати послідовність процедури: спочатку вибори гетьмана, а потім укладення договору з ним, як правомочним представником української держави, а не навпаки. Після цього учасники Ради були ознайомлені з царським проектом договору. Одразу ж найбільше заперечення викликав пункт щодо присутності воєвод. У надісланому з Москви проекті рішення щодо цього питання звучало так: «воеводам быть по своему государскому усмотрению в которых пристойно (городах), а не во всех в которых были после Переясловского договора до нынешней войны» [8, с. 450]. Тобто цар погоджувався скоротити присутність воєвод, але остаточне рішення щодо переліку міст залишив за собою. У остаточному документі Глухівських статей указано, що московські контингенти будуть присутні тільки у Києві, Ніжині, Чернігові, Переяславі та Острі [8, с. 463]. Чомусь А. Яковлів у своїй роботі стверджує, що це було поступкою гетьманського уряду Москві: «під впливом загроз Ромодановського і московського війська», який «змінив царський указ на другий, більш рішучий і категоричний» [7, с. 98]. Але, очевидно, що хоч первинно програмою тахітум гетьманського уряду було повне скасування присутності воєвод в Україні, але ж і така конкретизація питання на відміну від бажаного Москвою розмитого – «я потім скажу де бути воєводам» – була явною дипломатичною перемогою, тим більше за, підкресленого А. Яковлівим, військового тиску на Раді з боку московитів. Загалом, обговорення питання воєвод тривало до самого завершення роботи Ради.

Повертаючись до першого дня Ради, зазначимо, що попри гострі дебати з деяких питань, були заслухані всі статті московського проекту, після чого українська сторона взяла перерву для їхнього обговорення [10, с. 92].

4 березня, окрім уже згаданих проблем, увага приділялася розгляду дещо менш конфліктних, як от питанням козацьких маєтків, майнових взаємовідносин із московськими військовими, визначення розміру козацького ре-

естру і тому подібних, а також проблемі систематичного порушення московською стороною зобов'язань надавати військову підтримку Гетьманщині проти її супротивників [10, с. 93–94]. Згадана вище проблематика була викладена у вигляді зустрічного гетьманського проекту договору.

5 березня знову тривали бурхливі дискусії, московські посланці відповідали на українські пропозиції попереднього дня, проходило їхнє обговорення. Окрім всього іншого, відносно цього дня переговорів джерела вказують на останню спробу гетьмана вирішити питання воевод на свою користь відповідно програми *maximum*. Зокрема, відомо, що цього дня гетьман на конкретних прикладах викладав претензії щодо свавілля воеводських адміністрацій [10, с. 94–95]. Характерною є відповідь московських послів: «по се время великому государю... на воевод и на ратных людей ни в каких налогах челобитья не было» [10, с. 95]. Це є явною неправдою, оскільки відомі чисельні відповідні скарги [12, с. 259–260, 298–299]. 5 березня було нарешті формально завершено обговорення питання воевод. Сторони зійшлися на вказаному вище, в цілому позитивному для Гетьманщини, формулюванні обмеженої конкретизованої присутності, але українська сторона окрім усього залишила за собою право продовжити контакти з царем щодо цього питання [10, с. 96].

6 березня було сформовано чистовий варіант Глухівських статей та відбулося їхнє підписання. Д. Ігнатович приклав до документа руку саме як гетьман. Але джерела повідомляють нам, що після процедури підписання статей українській стороні знову було запропоновано обрати гетьмана! Звісно, ця дія стала виключно формальною, але вона характеризує складності та умовності тогочасного дипломатичного ритуалу [10, с. 96]. Останнім етапом стала своєрідна ратифікація Глухівських статей – їх було зачитано перед загалом на глухівській площі [10, с. 97].

Маючи до розгляду на Раді надіслані з Москви 22 основні статті (які мали бути прийняті без умов) і ще 9 додаткових (по яких була прописана можливість поступок та їх межі), гетьманському уряду вдалося у більшості додаткових статей досягти поліпшення на свою користь та внести правки навіть в основні статті, як от щодо присутності воевод у містах. Не менш важливими є зусилля гетьманського уряду, які були докладені у процесі підготовки договору.

Переходячи до оцінки значення Глухівських статей, потрібно зауважити, що подібні судження дуже різняться в українській та у російській історіографії. По-перше, остання, що цілком логічно, приділяла глухівським подіям небагато уваги, по-друге, (що, мабуть, пов'язано з першим) оцінювала їх значення та результати поверхово та навіть зверхньо. Наприклад, у дисертаційній роботі О. Перової стверджується: «результаты переговоров оказались удачными для России. Все предложенные статьи были приняты». Це є неправдою. Як ми бачили, в ході перемовин у статті вносилися численні правки. Більше того, достатньо цинічно заявляють-

ся: «Не обяывая Москву ни к каким конкретным действиям, они позволяли держать войска в Малороссии, что способствовало более активному участию в ее внутренних делах», при тому, що перед цим повідомлялось, що відносно деяких пунктів «сначала упор делался на соблюдение малороссийских интересов» [5, с. 130–132].

Українські дослідники в цілому згодні, що Глухівські статті були кроком до збільшення незалежності української держави від московського царя, а також із тим, що в усій історії їхніх взаємовідносин Глухівські статті є єдиним випадком договору новообраного гетьмана з царем, коли умови залежності не погіршилися, а покращилися. Зокрема, повністю було заборонено втручання московської адміністрації у судові справи українців та скасовано оподаткування на користь московської казни. Втім, указується і на певні недоліки, зокрема, на закріплення факту присутності воевод у деяких містах України та наявність інших пунктів, яких не було у договорі 1654 р. тощо. Але ж вважаємо правильним урахувати те, в яких умовах знаходився гетьман Д. Ігнатович. Контролюючи навіть не половину держави Б. Хмельницького, а тільки половину Лівобережжя, маючи справді певний конфлікт між станами українського суспільства (ми указували на окрему лінію міщанства на перемовинах), спадок багаторічної війни, тиск присутності московського війська на самій Раді та купу інших проблем, гетьман досяг такого непересічного результату. Тому вважаємо можливим стверджувати, що на фоні об'єктивних обставин Глухівські статті та перемовини, які призвели до них, є по-справжньому видатним успіхом української дипломатії. Звісно, базою для подібного успіху була готовність Москви йти на певні поступки внаслідок великого антимосковського повстання 1668 р., але, як помітно, упродовж організації та проведення перемовин гетьман Д. Ігнатович продемонстрував уміння використати можливості, що відкрились.

Навіть якщо поглянути на події здалеку, то виявиться, що Глухівська рада тривала найдовше – чотири дні. Найдовшим є і період підготовчих перемовин – більше п'яти місяців. Тобто навіть за цими показниками переговори щодо Глухівських статей виділяються серед інших, що хоча і не прямо, але однозначно вказує на складність у веденні перемовин та знятність і наполегливість сторін у відстоюванні своїх інтересів. Зазначені показники хронометражу самі по собі видають ґрунтовний підхід до справи, що є не таким уже частим явищем у відносинах Гетьманщини з Московією, значно частіше можна бачити перевагу експромту і сумбурності. Глухівські статті стали нормативною базою для всіх наступних договорів гетьманів із царями. Завдяки ним Українська козацька держава проіснувала ще майже століття. Бажання Москви швидко поглинути Україну, що явно позначилося за гетьманування І. Брюховецького, було зупинене.

В цілому ж Глухівські статті та події навколо них, їхня роль і значення потребують більш глибокого дослідження у контексті свої епохи.

ПОСИЛАННЯ

1. Окіншевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини XVII–XVIII вв., Частина 1–2 / Л. Окіншевич. – К.: Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1929–1930. – 184 с., 352 с.
2. Горобець В. «Волимо царя східного...» Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава / В. Горобець. – К.: Критика, 2007. – 464 с.
3. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. / Т. Чухліб. – К.: Арістей, 2005. – 640 с.
4. Соловьев С.М. История России с древнейших времен / С.М. Соловьев – Кн. 3, Том XI–XV. – СПб.: Издательство Товарищества «Общественная польза». – 1580 с.
5. Перова О.А. Дипломатическая деятельность А.С. Матвеева и формирование внешнеполитического курса России третьей четверти XVII века: дис. канд.: 07.00.02 / Перова Ольга Алексеевна – Екатеринбург, 2000. – 379 с.
6. Алмазов А. Российские воеводы в Гетманщине во второй половине XVII века: степень изученности темы и нерешенные проблемы / А. Алмазов // Исторический вестник, 2016, Том 16 (163). – М.: Руниверс, 2016. – 248 с.
7. Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII–XVIII віках / А. Яковлів. – Варшава, 1934. – 182 с.
8. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). – Київ-Львів: НТШ, 2004. – 1120 с.
9. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб., 1872. – Т. 7. – 412 с.
10. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб., 1875. – Т. 8. – 420 с.
11. Літопис Самовидця. [Видання підгот. Я.І. Дзира.] – К.: «Наукова думка», 1971. – 208 с.
12. Флоря Б. Внешнеполитическая программа А.Л. Ордина-Нащокина и попытки ее осуществления / Б. Флоря. – М.: «Индрик», 2013. – 448 с.

Мамалага В.В. Глуховские статьи гетмана Д. Игнатовича – выдающийся успех украинской дипломатии

В статье рассмотрены и проанализированы переговоры между гетманским правительством Д. Игнатовича и московским царем, которые предшествовали Глуховской раде 3–6 марта 1669 г., а также дипломатическая борьба во время ее работы. Предложено определение места Глуховских статей в истории Украины.

Ключевые слова: Глуховская рада, Глуховские статьи, Д. Игнатович, украинско-московские отношения, казаческая дипломатия, 1668 г., 1669 г.

Mamalaha V.V. Hlukhiv articles by hetman D. Ihnatovych – outstanding success of Ukrainian diplomacy

The article attempts to analyze the negotiations between the hetman's government of D. Ihnatovych and the Tsar of Moscow, which preceded the Hlukhiv Rada on March 3–6, 1669, as well as the diplomatic struggle during its work. It is also proposed to determine the place of the Hlukhiv articles in the history of Ukraine.

Keywords: Hlukhivska Rada, Hlukhiv articles, D. Ihnatovych, Ukrainian-Moscow relations, Cossack diplomacy, 1668, 1669.

26.03.2019 р.

УДК 94(477)327«1669»

В.І. Белаиов

**ГЛУХІВСЬКІ СТАТТІ,
ПРИЙНЯТІ У БЕРЕЗНІ 1669 РОКУ**

При написанні статті автор поставив мету вивчення повного змісту, визначення місця і ролі та значущості Глухівських статей у відновленні української автономної державності в українсько-російських відносинах.

Для досягнення мети було визначено і опрацьовано найбільш оптимальний текст статей. Об'єктом дослідження стали самі статті, безпосередньо умови їх прийняття, склад учасників великої Глухівської ради, перебіг обговорення і прийняття рішень, предметом – найбільш важливі статті, які відновили українські права і вольності відповідно до статей гетьмана Б. Хмельницького.

Ключові слова: Глухівські статті, умови прийняття, українські права і вольності, гетьмани, воеводи, податки, пільги, платня, переступ, охотницький полк.

На сьогодні взаємовідносини між Україною і Російською Федерацією є дуже напруженими. Такими ж вони були і 350 років тому.

Правобережна Україна з меншою частиною лівобережних полків на чолі з гетьманом П. Дорошенком продовжувала вести боротьбу з Московською державою при підтримці Туреччини, Лівобережна Україна на чолі з сіверським гетьманом Д. Многогрішним (мав ще одне прізвище Д. Ігнатович) [5, с. 8] вимушена була перейти на бік Московської держави.

За традицією, яка склалась у взаємовідносинах між новообраними гетьманами України і царями Московської держави, необхідно було укласти новий договір у вигляді статей. Його уклали у сотенному місті Глухові Ніжинського полку на березневій раді, учасниками якої були представники української старшини і українського міщанства [1, с. 91–94; 6, с. 372]. Прийняті рішення були скріплені їх підписами і одержали назву «Глухівські статті».

Рада розпочалася 3 (13 березня), закінчилася 6 (16 березня) 1669 року. Місцем її проведення став двір будинку, в якому зупинився головний представник російської сторони – боярин, князь Г.Г. Ромодановський, котрий прибув до Глухова 1 березня [6, с. 372] разом зі стольником А. Матвієвим і дяком Богдановим. Їх супроводжувала велика кількість російського війська [7, с. 135] з метою недопущення невдоволення українців на раді.

Окрім сіверського гетьмана Д. Многогрішного і генеральної старшини, до Глухова прибули чернігівський наказний полковник І. Самойлович, ніжинський полковник П. Уманець, стародубський полковник П. Рославченко, переяславський наказний полковник І. Єфименко, київський полковник К. Солонина, прилуцький наказний полковник Я. Єфимов, кошовий піхотного полку Л. Савенко, комонний (кінний) і піхотний полковники М. Кияшко і Барило та інша старшина від цих полків. З ними прибули ніжинські, чернігівські, переяславські, стародубські, новгород-сіверські, погарські, почепські, коропські і кролевецькі міщани. На початку ради у відповідності до українських прав і вольностей гетьманом вдруге було обрано Д. Многогрішного (Ігнатовича) (Рис. 1).